

FEMİNİZM VE HUKUK

Altan Heper*

* Yard.Doç.Dr.Dr., Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi, altan.heper@ozyegin.edu.tr.

On ne nait pas femme, on le devient

Kadın olarak dünyaya gelinmez, kadın olunur

Simone de Beauvoir, İkinci Cinsiyet

1. Feminizm ve Hukuk ilişkisine Genel Bir Bakış

Feminizm kavramı içerisinde kadınların haklarıyla, baskı altında tutulmalarıyla veya özgürleşmeleriyle, eşit tutulmalarıyla veya farklı olmaya yönelik talepleriyle ilgili eylemlerle, günlük siyasetle veya kuramsal olanla ilgili herşeyi dahil edebiliriz (Ottmann 2012, s. 147).

Feminizm tarihi olarak patriyarşinin eleştirisi olarak temellendirilir. Kadınların haklarının yanında olan veya mücadele eden siyasi teoriler ve hareketler feminizm kavramıyla birlikte anılır (Ottmann, agy). Feminizm ve kadın hareketi ayrılmaz olduğundan, Feminizmi anlayabilmek için kadın hareketine kısaca bir göz atmakta fayda var. Kadın hareketini kadınların kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik alanda karşılaştıkları engellere, dezavantajlara karşı hakları için örgütlenmiş girişim olarak nitelendirebiliriz. Kadın hareketi 18. yüzyılda öncelikle erken endüstrileşmiş batı Avrupa ülkeleri olmak üzere 18. yüzyılın sonundan itibaren sosyal ve eğitim reformları hareketi bağlamında ortaya çıktı. Siyaset ve meslek hayatında eşit pozisyonu talep eden ilk kez Fransa'da D. Diderot oldu (Sur les femmes 1972).

Fransız devrimi sırasında kadınların hakları ile ilgili çok sayıda yayın yapıldı. Bu dönemde kadınlar devrimci kadın kulüpleri kurdu. Bu bağlamda Olympe de Gouges'un önderliğini yaptığı bir grup kadın, Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini eleştirerek buna nazire olarak Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisini (Déclaration des droit de la femme et de la citoyenne) kaleme aldı (bildirinin tamamı için Göztepe 1996, s. 185-193; de Gouges'ın yaşamı ve görüşleri için ayrıntılı olarak bkz. H. Schröder 1995, s. 101-129). Olympe de Gouges İnsan Hakları bildirgesini insan ve erkeğin karıştırıldığı, kadınların hiç düşünülmediği gerekçesiyle eleştirir. Olympe de Gouges Bildiriyi erkek (homme) sözcüğünü kadın (femme), erkek vatandaş (citoyen) sözcüğünü kadın yurttaş (citoyenne) olarak değiştirerek yeniden kaleme almıştır (Ottmann 2012, s. 152). Bu dönemin dikkati çeken kadın hakları

savunucuları olarak Marquis de Condorcet 1790'da kaleme aldığı "Sur l'admission des femmes aux droit de cité" adlı çalışmasıyla, Mary Wollstonecraft 1792 tarihli "Vindication of the Right of Women" adlı çalışmasıyla, Elizabeth Cade Stanton 1848 tarihli "Declaration of Sentiments" adlı çalışmasıyla, John Stuart Mill 1861 tarihli "The Subjection of Women" dikkati çekmektedir.

Fransa'da bulunan yukarıda anılan klüplerin benzerlerine Almanya'da 1848'lerde rastlamaktayız. Endüstri devrimi ile birlikte sosyal alt üst oluşlar 1850'lerden sonra bir çok ülkede kadınlara yeni bir güç verdi. 1865'te Almanya'da Tüm Almanya Kadın Derneği (Allgemeine Deutsche Frauenverein) kuruldu. Bu dernek kadınların istihdamı ve kadınların eğitimiyle ilgiliydi. August Bebel, Clara Zetkin gibi sosyalistler kadının özgürleşmesine sosyalist bir anlam yükleyerek, "proleteryanın kurtuluşunun kadının kurtuluşu" olduğunu ifade ettiler. August Bebel'in, Türkçeye de çevrilen Kadın ve Sosyalizm (die Frau und Sozialismus) 1879 tarihli, Clara Zetkin'in 1892 tarihli Çalışan Kadınlar ve Günümüzün Kadın Sorunu (Die Arbeiterinnen-und Frauenfrage der Gegenwart) isimli çalışması, Sovyet devrimcisi Alexander Kollontai'nin 1909 tarihli Kadın Sorununun Sosyal Temeli (Die soziale Frage der Frauenfrage) bu bağlamda önem taşımaktadır. Fakat marksist açıdan kadın sorunu ilk kez Friedrich Engels'in 1884'de Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates) antropolojik cephesiyle etraflıca ele alınmıştır (Ottmann 2012, s. 152).

19. yüzyıl Feminizm dalgasının ilk dönemi olarak vurgulanmaktadır.

Erken kadın hareketinin ilk ana teması seçim hakkıydı. Kadınlara seçim hakkı farklı ülkelerde farklı dönemlerde tanındı: Finlandiya'da 1906, Rusya'da 1917, Almanya'da 1918, A.B.D'de 1920, Büyük Britanya'da 1928, ülkemizde 1927 ve Fransa'da 1944'te. Birinci dünya savaşında kadın istihdamının artmasıyla kadının siyasetle ve toplumla entegrasyonu yükseldi.

Uluslararası antlaşmalarda, insan hakları sözleşmelerinde, anayasalarda ve yasalarda kadın-erkek eşitliğine ilişkin çok sayıda hüküm bulunmasına rağmen hali hazırda hiç bir toplumda tam olarak eşit haklara sahip olma, kadının

siyasi, sosyal, kültürel yaşama eksiksiz bir uyumu sağlanamamıştır (krş. Ortanca 2012, s. 151; Işıқтаç 2006, s. 73; pozitif ayrımcılıkla ilgili uluslararası hukuk ve karşılaştırmalı hukuk için bkz. Akbaş ve Şen 2013, s.172-175). Bunun en açık örneklerini parlamentolara seçilen kadınların oranında, özel ve kamu sektöründe yükselmelerde, eşit işe eşit ücrette, emeklilikte görmekteyiz. Şüphesiz bu eşitsizlikler ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. İsveç ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde kadınların durumunun çok farklı olduğu izahıta varestedir. Bu eşitsizliklere karşı kadın hareketinde bir radikalleşme olmuş, feminizm bu süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Feminizm batı dünyasının ürünü olup, diğer ülkelere (güneye) sosyal, politik, kültürel etkilerle yayılmıştır.

Feminizm birçok farklı eğilimi barındırdığı, farklı teorik temellendirmeler ve buna bağlı pratik söylemler içerdiğinden, genelgeçer, herkesin üzerinde anlaşıtı bir feminizm tanımı yapmak olanaksızdır. Bununla beraber feminizmin aşağıdaki biçimde nitelendirilmesine biz de katılıyoruz: Feminizm cinsiyetler arasındaki ilişkinin tezahür biçiminin ve kadınları ayrımcılığa tabi tutan ve kadınları ikinci sınıf insan olmaya iten güç ve egemenliğin her türüsünün eleştirisi bağlamında bir bilimsel ve siyasal yaklaşımdır (Greif /Schobester 2003, s. 5; Becker-Schmidt/Knap 2000, s. 7). Feminizmde iki ana akım olan eşitlikçi ve farklılıkların feminizmi arasındaki ayrım çizgisi 20. yüzyıl Feminizmine damgasını vurur. Eşitlikçiler (liberaler) haklar konusunda eşitliği savunurken, farklılığın feministleri eşitlik yerine farklılığın siyasetin ölçüsü olması gerektiğini söylemektedir, bu da liberal hukuk ve devlet anlayışıyla bağdaşmaz. Modern hukuk devleti eşitliği köken, ırk, din ve cinsiyet ayrımı yapılmaması olarak temellendirir. Burada farklılık, görüldüğü gibi, bu kriterler içinde yer almaz. Farklılıklar feminizmi kadınlara geçiçi olarak da olsa imtiyazlı (örneğin kota koyarak) davranmak ve bu imtiyazların fiili olarak kadınların erkeklerle eşit hale gelecekleri ana kadar sürmesi üzerine inşa edilir (Otmann 2012, s. 154). Eşitlik ve farklılığın yanında üçüncü temel konuyu "sex" (biyolojik cinsiyet) ve "gender" (toplumsal cinsiyet) oluşturur. Hem eşitlikçi feministler ve hem de farklılıklar feministleri bu konuda aynı görüştedirler. Feministler toplumsal cinsiyetin

doğal, değişmez ve biyolojik olduğunu reddeder, bu reddediş de öncelikle cinsel rollerin sosyal öğrenme ile oluştuğu düşüncesine dayanır (Işıқтаç 2006, s. 71). Feminizm günlük dilde kadın-erkek eşitliği olarak anlaşılmaktadır. Sözlüklerde feminizmi "toplumda kadının yararlanacağı hakları çoğaltmak ve erkeğinkine eşit kılmak amacını güden düşünce akımı" olarak bulmaktayız (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1983). Sözcüğün İngilizcede bilinen ilk kullanımı 1895 yılına rastlar (Oxford English Dictionary 1989'a atfen Otmann, agy). Caroline Ramazanoğlu gender konusu dışında da feminizmin bir çok türünün belirli ortak noktalarını şu şekilde özetlemektedir: "1. Feminizmin tüm türleri kadınları erkeklere bağımlı kılan mevcut cinsler arası ilişkilerin tatmin edici olmadığı ve değiştirilmesi gerektiğini kabul etmektedir. 2. Feminizm, çeşitli toplumlarda doğal, normal ve arzu edilebilir sayılan birçok durumu sorgulamaktadır." Ramazanoğlu, feminizmin temel tanımlama sorunları yaratan düşüncelerden oluştuğunu, siyasi pratikleri içerdiği, her zaman dirençle karşılaştığı, kadın-erkek ilişkilerinin niteliği hakkında tarafsız ve nesnel bir konum olmayacağını vurgular (Ramazanoğlu, 1998, 26, 27). Feminizm hayatın ve bilimin her alanında cinsiyetler arasındaki eşitsizlikten, erkek egemen anlayışın bilimleri, disiplinleri belirlediğinden yola çıktığı için bunun alternatini getirmek iddiasındadır. Feminist felsefe, feminist ilahiyat, feminist bilimsel araştırma, feminist metodoloji gibi alanlar aydınların ilgi alanına girmiştir. Özellikle Anglo-Sakson dünyasında, A.B.D ve İngiltere'de üniversitelerde, kısmen Batı Avrupa ülkeleri üniversitelerinde "gender studies" bağımsız bir disiplin olarak kurumlaşmaktadır. Feminist felsefe '68 hareketini takiben, daha önceki, özellikle Simone de Beauvoir'ın yaklaşımlarını da ele alarak, kadınların felsefenin gelişmesine özel bir katkısını, erkek egemen yapının analizini, kadınların bilim ve felsefe dünyasından uzak tutulmasının tahlilini ve yeni değerlere yönelmenin gerekliliğini araştırma konusu yapmıştır. Tanınmış feminist teorisyenler içinde örnek olarak A.B.D'de Kate Millet, Seyla Benhabib, Betty Friedan, Judith Butler, Mary Daly, Sandra Harding, Fransa'da Elisabeth Badinter, Luce Irigaray, Julia Kristeva, almanca konuşulan ülkeler içinde Alice Schwarze, Herta Nagl-Docekal, Herlinde Pauer-Studer'i sayabiliriz.

Bu kadınların feminist teorileri hukuk alanında da rol oynamaktadır. Bir çok disiplinde söz sahibi olduğuna göre, feminizmin hukuka da ilgisiz kalması düşünülemez. Çünkü feministlere göre hukuk patriyarkal egemenliğin en katı biçimde görüldüğü alandır. Artık günümüzde kısmen kıyıda köşede kalmış bir alan olarak da görülse de feminist hukuk biliminden söz etmek mümkündür. Kanaatimce Prof. Dr. Susanne Baer gibi feminist hukuk teorisinin önde gelen şahsiyetlerinin Alman Federal Anayasa Mahkemesi'ne üye olarak seçilebilmesini de feminist hukukun başarısı olarak görmek gerekir. Prof. Dr. Jutta Limbach da zaman zaman fiilen Almanya'nın kaderini belirleyen aynı mahkemenin başkanlığına kadar yükselmiştir.

Feminist hukuk özelliğini ve amaçlarını ana hatlarıyla yukarıdaki tanımdan çıkarmak mümkündür. Feminist hukuk bilimi (Feminist hukuk bilimine giriş için bkz. Sacksofsky 2001, 412-s. 417) bakışını hukukta cinsiyetler konusunda hassas sorunlara yöneltir. Mer'i hukuktaki erkek egemenliği ve yakından incelendiğinde ortaya çıkan erkeklerin çıkarlarını savunmakla yükümlü sözüm ona genelgeçer perspektiflerin sorgulanması, feminist hukukun başlıca meşgalesidir. Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğin sürdürüldüğü mer'i hukuk kadınsal, dişil yaşam biçiminin özelliklerini, eril yaşam biçimini dikkate aldığı kadar almamaktadır ve münferit hukuk alanlarının ve hukuk normlarının düzenlenmesinde böylece kadınlar dezavantajlı duruma düşmektedir (Bauer 1997, s. 170; Greif/Schobesberger, a.g.y). Bunun eleştirisi ve ortadan kaldırılması için tedbirler feminist hukuk biliminin konusu içine girmektedir.

Aynı yönde Arat da feminist hukuku "eril egemenliği sona erdirecek olan kültürel devrim için gerekli kavramsal değişimin ilk adımlarını oluşturup bu konuya ilişkin siyasal ve ideolojik gündemi tanıtan yeni bir dilim dalı" olarak görmektedir (Arat 2006, s. 36).

2. Feminist Hukuk Biliminin Hukuka Eleştirisi ve Temellendirilmesi

Yukarıda görüldüğü gibi kadın hareketi başından beri iki ana temayla uğraşmaktadır: Kadınların sosyal durumlarını ve yaşam gerçeklerini göstermek, iyileştirmek ve hukuk alanında da bunları sağlamak. Burada hukuk ikili bir

karakter göstermektedir, bir yandan hukuku yüz yıllardan beri diğer iktidar odaklarının yanında, erkeklerin kadınlar üzerinde iktidar, güç aracının kurumlaştırılması, beton gibi sağlamlaştırılması olarak tahlil etmek gerekir, diğer yandan hukuku özgürleştirici adımların düzenlenmesinde, şekillenmesinde bir imkan olarak görmek mümkündür (Foljanty/Lembke 2012, s. 21; bu bölümde Lena Foljanty/Ulrike Lembke'nin yayınladığı Feminist Hukuk Bilimi [Feministische Rechtswissenschaft, 2. Aufl., 2012] adlı ders kitabındaki planı ve görüşleri takip ediyoruz). Kadın hareketi başından beri erkek ön egemenliğini gösteren hukuki düzenlemeleri, örneğin evlilikte erkeğin hakimiyetini (ülkemizde evli kadının genç kızlık soyadını tek başına taşıyamaması veya son dönem sezeryan tartışmaları veya benzeri normları) eleştirirken, bir yandan çeşitli talepleri, örneğin seçim hakkı, cinsiyetler arasında şekli eşitlik, kadınlar için tam işlem ehliyeti (bir çok Arap ülkesinde bu konular sorunludur) ve aile içi şiddetten veya iş yerinde cinsel tacizden etkili korunmayı dile getirmektedir.

Kadın hareketinin hukuk sorunlarını dile getirdiğini böylece gördük. Buna karşılık kadın hareketinin tersine feminist hukuk hukukta kadın sorununu soru haline getiriyor mu? Bu konu feminist hukuk biliminin tarihi hareket noktasıdır ve feminist hukukçular için esas işlerinin başında gelmektedir. Feminist hukuk bilimi, dişil yaşam gerçeğinin hukukta hiç mi hiç, veya çok yetersiz bir biçimde göz önünde tutulduğuna dikkat çeker. Feminist hukuk biliminin egemen hukuk anlayışına getirdiği en önemli eleştiri, kadın tecrübelerine, özelliklerine, perspektifine kayıtsız kalmasıdır. Hukukun her zaman belirli bir dereceye kadar genellik, soyutluk, geleceği de kapsama almak bakımından gerçeklerden soyutluk taşıdığı düşünüldüğünde, nüfusun yarısını oluşturan dişilerin sosyal gerçeklerini hukukta dikkate almamak ne anlama gelmektedir ? (Foljanty/Lembke,2012,2)

Feminist hukukçular bu konuda temelde iki farklı cevap vermektedir. Bu cevaplardan birincisi, bütün insanların eşitliğini, ikincisi cinsiyetler arasındaki farklılığı esas alır. İnsanların eşitliğinden yola çıkanlar pozitif hukuk metinlerindeki eşitlik ilkesine dayanır. Bilindiği gibi İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1. maddesinde "bütün insanların onurda ve haklarda özgür ve eşit" olduğu ifade

edilir. Anayasamızın 7. maddesi kadın ve erkek arasındaki eşitliği vurgular. Eğer erkekler ve kadınlar eşit ise, bunlara eşit davranmak, kadın veya erkek oldukları için farklı davranmamak gerekir, yani kıdem tazminatında, ücretlendirmede, işe alınmada, terfide, işçinin evliliğinde, emeklilikte sadece kadın veya erkek oluşlarından dolayı farklı davranmamak gerekir, kısaca burada kadınlara zaten onlara eşitlik prensibince tanınmış olan, fakat hukuk düzenince reddedilen veya hukuk uygulamalarında fiilen reddedilen, tanınmayan haklarını talep etmek gerekir. Burada kadınlar için “özgü haklar” kadınlara özgü haklar, pozitif ayrımcılık istenmesi söz konusu olmamakta, erkekler için sadece onların kullandığı imtiyazlardan, onlara mahfuz uygulamalardan kadınların da yararlanması istenmektedir. Bu yararlanmalarla kadınların dışlanmasının ve ayrımcılığa tabi tutulmasının önüne geçileceği düşünülmektedir. Bu anlayış liberal feminist anlayışla örtüşür. Bir bakıma siyasi liberalizmin yansıması olarak görülür.

Buna karşılık diğer eğilim erkekler ve kadınlar arasındaki farklılığa dayanır. Bazen bu farklılık radikal boyutlarda ele alınır.

2.1. Kadın Sorunu, Cinsiyetler, Güç ve İktidar Sorunu

Kadın sorununun anlaşılması, dışı sujenin açık, net, kesin ve eksiksiz tespiti ile mümkün olabilmektedir, yani sujenin bulunması önem taşır. Bu tür bir kesinliğin tespiti aldatıcı olmaktadır. Kadın hareketinin daha başlarında, kadınlar arasında önemli farklar, özellikle işçi sınıfından, proleterya sınıfından kadınlarla, burjuva kadınları arasında görülmüştü. Bu farklar '68 hareketi sonucu, (2. Dünya savaşını, Vietnam savaşını, kurulu otoriteyi sorgulayan kuşaklar) 1970'li ve 1980'li yıllarda yeniden silahlanmayı, nükleer enerjiyi sorgulayan kuşaklar kendini daha da net bir biçimde gösterdi. Farklılıklar 90'lı yıllarda da kendini göstermeye devam etti. Kadınların eşitsizlik, ayrımcılık, haksızlık konusundaki tasavvurları, istekleri, idealleri çok farklıydı. Birbiriyle anlaşmazlığa düşen, zaman zaman ağır suçlamalar yönelten çok farklı feminist akımlar ortaya çıktı. Bir yeknesak “biz kadınlar” hareketi hiç bir zaman olmadı, asgari müştereklerde zaman zaman bir araya gelen, temel taleplerde nadiren ortak hareket edilebildi. Kanaatimce “kız kardeşler” retoriği de çok da işe yaramadı.

Bu farklılıklar, feminist araştırmaların 70'li yılların sonunda, 80'li yıllarda kadın araştırmalarından “cinsiyet-veya gender perspektifine” kaymasına yol açtı. Cinsiyet artık sadece bir doğal vakıa olarak değil, bunun yanında toplumsal düzen, sınıflandırma ilkesi olarak kavranmaya başlandı. Böylece cinsiyet bir tasarım olarak değerlendirilmelerin merkezine yerleşti. Hukuk erkek ve kadınlar arasında mevcut hiyerarşinin tesisi ve idamesi için bir araç olarak görülmeye başlandı. Daha ileri giden, daha radikal anlayışlara göre iki ayrı cins bile tasarım olarak değerlendirilmeye başlandı. Cinsiyet ve heteroseksüel cinsiyet ilişkisi böylece sosyal, yani hukukça oluşturulan kategoriler olarak görülmeye ve bu kategorilerin yardımı ile iktidar ve egemenliğin örgütlendiği düşünülmeye başlandı (Foljanty/Lembke, age, s.22).

Terminolojik olarak da bu kayma “kadın”dan bir araştırma objesi olarak “cinsiyet”e doğru oldu ve “Legal Gender Studies” veya “Cinsiyetler Arası İlişkinin Hukuku” gibi nitelendirmeler doğdu. Bu bağlamda yapı bozumcu (dekonstruktif) teoriler, post modernist anlayışın ürünleri çok işe yaramaktadır, fakat burada yapı bozumcu teori bir sorunla karşılaşmaktadır, bu sorun da teorinin kadın kavramını aslında reddetmesine, kadını suje olarak inkarına, kadınla ilgili değerlendirmeleri reddine rağmen, kadını “suje” olarak görmenin sonuçlarına onların da son tahlilde katılmak zorunda kalmalarıdır, zaten bunun aksi pratik olarak mümkün olamaz. Yapı bozumcu teori de, politik olarak etkili olmak istiyorsa, hakim anlayışın kadını suje olarak görmenin sonuçlarını ister istemez ilk aşamada kabul etmek ve daha sonra eleştirmek zorunda kalmaktadır. Buna rağmen dekonstruktif yaklaşım dışı, eril ve bu kategoriler arasında bulunan kişiliklerin farklılığını, çoğulluğunu göstermesine çok uygun görülmektedir. Bu yaklaşımlarla her bir bireyin mevcut toplumsal güç ve egemenlik ilişkisine bağlı olduğunu ve kişiliğin oluşmasında bunlardan etkilendiğini anlamak kolaylaşmaktadır (Foljanty/Lembke, agy).

Böylece cinsiyetler arası ilişkinin dışında bir bakış açısı da geliştirmek mümkün olmaktadır. Birçok modern feminist teori, cinsiyetler kategorisinin, çok sayıdaki kategoriden sadece biri olduğunu düşünmektedir. Feministlere göre bu kategorilerle iktidar ve egemenlik sürdürülmekte, eşitsizlikler yaratılmaktadır. Modern feminist teorilere göre

cinsiyetler kategorisinin ve cinsiyet ayrımcılığı yanında, ırkçı değerlendirmeler, toplumsal köken, bedensel ve zihinsel sakatlık, cinsel eğilim, yaşlılık ayrımcılık kategorileri içinde yer alır. Dekonstruktif feminist yaklaşımların bu hiyerarşilerin analizi, birbiriyle ilişkilerinin analizi için uygun bir araç oluşturduğu ifade edilmektedir.

2.2. Feminist Hukuk Biliminin Kategorileri

Foljanty/Lembke'ye göre Feminist Hukuk biliminin konusunu, hukukun iktidar ilişkilerini ve dışlamaları nasıl oluşturduğu, hangi stratejilerin bu iktidar ilişkilerini değiştirmek için kullanılabileceği oluşturur. Yukarıda açıklandığı gibi, feminist hukuk biliminde "kadınlar" ve "cinsiyet" merkezi kategorileri oluşturuyorsa da, bu kategoriler tek başına analiz kategorilerini oluşturmaz.

Feminist hukuk bilimi cinsiyet ilişkisini eşitsizliğin oluşması, tasarımı için bir form olarak analiz eder ve burada kadınların durumuna geleneksel olarak dezavantajlı durumunda olan bir kesim olarak özel bir dikkat çeker. Fakat feminist hukuk biliminin bu nedenle yaygın inanışın tersine - nasıl feminizmin "erkek düşmanı" bir akım olduğu fikri yaygınlsa- "kadınlar için" ve "erkekler için" bir disiplin olması söz konusu değildir, çünkü kadınlar ve erkekler aynı ölçüde mevcut hiyerarşik ilişkilerin sürmesine katkıda bulunmaktadır. Zaten kadınlar erkek çocukların ve kız çocukların da eğitiminde önemli rol oynamaktadır. Diğer yandan kadınlar ve erkekler de bu hiyerarşik ilişkilerden etkilenmektedir. Kadınların sosyalleşmesinde bu hiyerarşik ilişki nasıl kadınları ikinci sınıf insan kılıyorsa, varlıklarını inkâr ediyorsa, erkekler de sistem mükemmel olarak onların çıkarlarına uygun olsa da, egemen sistemin esiri ve üstü örtülü biçimde kurbanı olmaktadır (Foljanty/Lembke, age, s. 23), yani erkek de patriyarkal toplumun son tahlilde kurbanıdır.

Bu nedenle feminist hukuk bilimi için cinsiyet çıkış noktası olmakta, ama tek başına yeterli bir kategori olmamakta, cinsiyet kategorisini mutlaklaştırmamaktadır. Hukukta ayrımcılıklar ve dışlamalar analiz edildiğinde, bu kategori dışında da kategoriler bulunduğu gerçeğinden hareketle bu kategorilere de açık olmaya çalışmaktadır. Feminist hukuk bilimi hiyerarşik ilişkileri üreten ve sürdüren diğer

kategorileri anlamak için eleştirel araştırma yaklaşımları sergileyen diğer disiplinlerin, örneğin Critical Legal Studies, Queer Legal Studies, Disability Studies veya Critical Race Theory gibi araştırmalarından yararlanmak zorundadır. Böyle bir yaklaşım feminist hukuk bilimini tek taraflılıktan uzaklaştırır ve disiplinler arası bir alan haline getirir (Foljanty/Lembke, age, s. 24).

2.3 Feminist Hukuk Biliminde Gerçeklik ve Hukuk

Feminist hukuk bilimi geleneksel hukuk öğretiminde boşluklar bulunduğunu iddia eder ve boşlukları doldurma iddiası ileri sürer. Feminist hukuk bilimi bu boşlukların hakim hukuk anlayışının dışı ve diğer azınlıkta kalan yaşam biçimlerini, yaşamlarının gerçeklerini gözönünde tutmadığı, hakim hukuk anlayışının bunlara karşı ilgisiz kaldığı veya istisna kuralları ile geçiştirmeye kalktığını ileri sürmektedir. Feminist hukuk bilimcileri bu realitelerin dikkate alınmasını istemektedir.

Hukuk farklı yaşam koşullarına karşı nötr, renksiz, tarafsız, genel geçerli ölçülere davranmak iddiasındadır. Hukuk soyut, genel, münferit olaylara yönelmeden, gelecekteki gelişmeleri kapsayan kurallar koyma iddiasındadır ve bu böyle olmalıdır, aksi keyfiliğe yol açar. Fakat daha hukuk yapılması, hazırlanması ve vaz'ı aşamasında hukuk belirli yaşam biçimlerini, yaşam konusunda belirli anlayışları, ön kabulleri temel alır, önemli ölçüde bu anlayışlara göre normun içeriği belirlenir. Eğer hukuku koyan grup küçük ve homojen bir grup ise, bu grubun gerçeklik anlayışı çok dar bir anlayıştır. Hukuku vaz' eden grup A.B.D için klişeleştirdiğimizde beyaz, protestan, orta-yüksek sınıflardır. Bu grubun anlayışı, örnek vermek gerekirse kadınların, göçmenlerin, aşağı sınıftan insanların anlayışlarından çok farklıdır. Yasa koyucuların çoğunda bu katmanlar yeterince temsil edilmemektedir. Böylece hukukun sujesi için eril, heteroseksüel, beyaz (A.B. D gibi diğer batı ülkeleri için de böyle) olmaktadır. Feminist hukuk bilimi çoğulcu yaşam realitelerinin hukuk vazında ve hukuk uygulamasında dikkate alınmasını talep eder. Feminist hukuk bilimi bunun yanında hukuk uygulamasının sonuçlarının dikkatlice araştırılmasını gerekli görür. Yasa önünde herkesin soyut olarak eşit olması, bir yasanın uygulanmasında etkileri bakımından çok farklı sonuçlar doğurmasını etkilemez, bu etkiler

şüphesiz farklı yaşam biçimlerinin sonucudur (Foljanty/Lembke, s. 25). Burada meşhur Fransız yazarı Anatole France'ın çok meşhur toplumsal eleştirisi akla gelmektedir; yasalar evsiz barksız fakirlere ve kent soylu zenginlere köprü altında yatma özgürlüğünü eşit olarak tanımaktadır.

Gerçekler hukuki düzenlemelerin sadece temellerini oluşturmaz, aynı zamanda bunların hedefleri, objeleridir de. Hukuk sadece toplumsal ilişkileri yansıtmamalı, aynı zamanda değiştirmelidir. Feminist hukuk bilimcileri bu nedenle hukuki diskur ile toplum arasındaki interaksyonlarla ilgilenirler. Feminist hukuk bilimcileri güç ve iktidar ilişkisini araştırdıkları için, hukuk hakimiyet aracı olarak araştırmanın merkezinde yer alır. Burada yasalar, içtihatlar, idari kararlar, hukuk politikası, anayasa teorileri ve hukuk dogmatığı incelenir. Feminist hukuk bilimi açısından temel sorun, yukarıda anılan hukuk diskurunun (yasaların, içtihatların bir hukuk diskurunun ürünü olduğu farzedilir) hangi ve nasıl bir marjinalleşmeyi ve dışlamayı ürettiği, hangi yaşam gerçeğini dikkate aldığı, hangi yaşam biçimini teşvik ettiği, hangisini hiç dikkate almadığıdır. Örneğin Almanya için bir örnek vermek gerekirse, Genel Eşit Davranma Yasası (Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz) sadece hukuki talepler, haklar içermez, aynı zamanda hukuk diskurunda ayrımcılık vakalarını böylece dikkatlerden uzak tutulmak istenen gerçekleri gözler önüne sermeyi amaçlar (Foljanty/Lembke, agy).

Feminist hukuk biliminin toplumsal gerçeklere yönelmesini, ona sadece "uygulamaya yakın" sıfatını kazandırmakla kalmayıp, bu disiplinin "sırf politika", "sadece ideoloji" olduğu gibi suçlamalarla karşılaşmasına yol açmaktadır. Feminist hukuk bilimcileri açısından geleneksel hukuk bilimi ve feminist hukuk bilimi arasındaki fark, siyasi ve ideolojik içeriklere sahip olup olmaması değil, bu içeriğin ne derecede gönüllü olarak sergilendiğinde bulunmaktadır (Foljanty/Lembke, age, s. 26). Burada bir parantez açıp Max Weber ve Hans Albert isimleriyle bağ kurulan değer özgürlüğü (değerlerden ari olma), her bilim adamının bilimsel olguların sunumu ile kendi politik ve ahlaki değerlendirmeleri arasında net bir şekilde ayırım yapmasının önemine dikkat çekelim. Bu postula hukuk biliminde de geçerlidir (Hilgendorf 1998,

s.151-164). Özellikle de hukuk bilimcileri hasretten entelektüel dürüstlüğe sahip olmalı, özel politik postularının bilimsel objektiflik adı altında sunumunu yapmamalıdır (Hilgendorf 1999, s. 155-156).

Feminist hukuk bilimcileri açısından gerçekliklerle ilgili üçüncü bir nokta, hukuki diskurların sadece gerçekliklerle bağlantı kurması değil, bizzat bu gerçeklerin oluşmasına katkıda bulunmasıdır. Hukuki diskurlar gerçeklikleri sadece dikkate almaz, bunların ortaya çıkmasını da sağlar. Feminist hukuk bilimcileri buna örnek olarak erkekler için askerlik yükümlülüğünü gösterir. Erkekler için askerlik yükümlülüğünün, savaşa hazır erkekler olduğu postulasını temel aldığını söylerler. Yine evlilik kurumu için, bir erkekle bir kadının beraberliğinin en iyi biçimi olduğu postulası, kadınlar için kontenjan tanınmasının, kadınların himayeye muhtaç olduğu postulasını temel almaktadır. Bu durumda feminist hukuk bilimcileri dar bir hareket sahasında hareket etmek zorundadır. Bir yandan yukarıda açıklandığı gibi farklı yaşam biçimlerinin tanınmasını talep ederken, aynı zamanda bu yaşam biçimlerinin "eril" "dişil", "normal" "farklı" olarak dondurmamalıdır.

Buradaki temel tartışmalardan biri kadınların farklılığının esas alınması kabul edildiğinde, farklılığın neyi kapsayacağı meselesidir. Sadece cinsiyet mi, yoksa ırk, sınıf, cinsel eğilim, yaş da dikkate alınacak mıdır? Dişi cinsiyetin, "dişi" akıl gibi özellikleri var mıdır? Bir "dişi" (bakım, özen-care) etiği, siyasetin "dişi", örneğin pasifist bir biçimi var mıdır? Ottmann haklı olarak bu tezlerle yeni bir özcülüğe yaklaşıldığını, kadına bir ana karakter (Wesen) tanındığı, bu ana karakterin de erkeğin ana karakterinden farklı olması istediğini belirtmektedir (Ottmann 2012, s. 155).

2.4 Feminist Hukuk Bilim Teorisinin Bilim Eleştirisi

Feminist Hukuk bilimi, geleneksel hukuk biliminin hukuk, egemenlik ve toplum anlayışının kendi anlayışından çok farklı olduğunu söylemektedir. Feminist hukuk bilimine göre geleneksel hukuk nötr, soyut, genelgeçer olduğunu, istikrar arz eden gerçekliklerde herkese eşit davrandığını, aynı olayda aynı normun uygulandığına, aynı sonuca varıldığını iddia etmektedir. Sözüm ona nötr hukukçular, eşit davranmayla bu mevcut hayatın farklı gerçeklerine uymadığı, sorun çıktığında "istisna kuralları" getirmekte,

bunlar da işe yaramazsa, sorun çözülene kadar yorumlar yapmakta ve kuralı hayata uydurmaktadır. Hukuk dogmatığı kendini egemenliğin diskuru olarak değil, objektif bir bilim olarak görmektedir (Foljanty/Lembke, age, s.26).

Feminist hukuk bilimine göre hukuk dogmatığının kendini kesinlikle politika dışı görmesi, kendini koruma, savunma mekanizmasıdır, böylelikle hukuk dogmatığı görünüşte bir objektiflik kisvesine bürünüp, objektif hukuki argümantasyonlar arkasına sığınıp, kendi temel anlayışlarını ve niyetlerini saklamaktadır. Feminist hukuk bilimi sadece hukuk eleştirisi değil, aynı zamanda bilim eleştirisidir. Bu fonksiyonuyla feminist hukuk bilimi geleneksel hukuk biliminin ideolojik ve politik örtüsünü kaldırmaya çalışmaktadır. İdeolojik etkinin azalması veya yok edilmesi feminist hukuk biliminin tek başına amacı olmamakta, bunun yanında bu örtünün kaldırılması eleştiriye açık olmasını sağlamaktadır. Feminist hukuk bilimcileri geleneksel muhafazakâr tutumları nedeniyle hukuk biliminden eleştirisel refleksiyon, sorgulama talep etmektedir. Bilindiği gibi hukukçuların kendileri hakkında eleştirisel yaklaşımları çok nadir bir tutumdur (Foljanty/Lembke, agy).

3. Feminist Hukuk Teorileri

Yukarıda her ne kadar bir feminist hukuk biliminden bahsettikse de, belirli bir "feminizm" olmadığı gibi, belirli bir kanonla, amaçları, temel anlayışları, yöntemleri kesin belirli bir feminist hukuk bilimi ve feminist hukuk teorisi bulunmamaktadır. Burada çok farklı teoriler mevcuttur. Bu teorilerin sınıflandırılmasında, önem verilmesinde, eleştirilerinde de temel anlayışlara bağlı olarak farklılıklar görmekteyiz. Çok genel olarak baktığımızda aşağıdaki feminist hukuk teorilerini kısaca açıklamakta yarar olduğunu düşünüyoruz. Bu bölümde Sarah Elsuni'nin Feminist Hukuk Teorisi adlı çalışmasındaki plan takip edilmektedir (Elsuni 2009, s. 158-178).

1970'li ve 1980'li yıllarda feminist tezlerle hukuka, ataerkilliğin merkezi baskı aracı olmakla eleştirilip, savaş açılmıştı. Bu baskının sonucu ortaya çıkan haksızlıklarla, eşitsizliklerle mücadele edilmekteydi. Bu dönemde söz konusu olan kadınların dışlanması, engellenmesi, bunların açığa çıkarılması ve yok edilmesiydi. Hukukun her

alanında yapılan gözlemler bu tür normların, uygulamaların üç ana alanda yoğunlaştığını gösterdi; "kadınlara karşı şiddet", "üreme" ve "fırsat eşitliği". Pozitif hukukta değişiklik talepleri ileri sürülürken, patriyarkal sisteme köktenci eleştirilerden de vazgeçilmiş değildi. Bu köktenci eleştiriler, ayrımcılık içeren münferit normlara benzetme yerindeyse teorik meta bir temel teşkil ediyordu (Esuni, 2009, s. 158).

Bu yukarıda açıklanan yaklaşımlar kadınların hukuktaki durumuna yoğunlaşırken yeni teoriler, ikinci dalga feminist akım özellikle 90'lı yıllarda hukuk ve cinsiyet arasındaki ilişkiye yöneldi. Bu teoriler cinsiyet ve hukuk arasındaki inter aktif ilişkiye yoğunluk verdi. Bu yaklaşımlara göre hukuk ve cinsiyet belirli bir ilişki içersinde bulunan, birbirini oluşturan ve tanımlayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımların temel tezi, hukukun cinsiyetle, cinsiyetin de hukukla oluşturulmasıdır. 1990'lı yıllarda batı hukuk sistemlerinde pozitif hukuk normlarında aşikar bir biçimde kadınları dışlayan, engellemeci normların hemen hemen hiç kalmaması, feminist yaklaşımlarda bu tür bir yön değiştirmenin nedenlerinden belki de en önemlisidir.

Bu 70'li, 80'li ve 90'lı yıllardaki tartışmaların önemli noktalarından, yukarıda 1'in altında incelendiği gibi biri eşitliğin mi, yoksa farklılığın mı tayin edici olduğudur. Bu temel tartışma tabii cinsiyet ve cinsiyetler arasındaki ön anlayışla ilgilidir. Çok sayıda ayrımcılık içeren normların henüz tasfiye edilmediği dönemlerde eşitlikçi pozisyonlar, kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal ve hukuki bağlamda eşitliği yaratmayı hedef almıştı. Amaçları kadınların bireysel ve toplumsal imkânlarının erkeklerle yakınlaştırılmasıydı. Bu amacın gerçekleştirilmesi Aristocu formal eşitlikçi anlamda bir taleple yerine getirilmek isteniyordu. Eşitliğin zorunlu kıldığı karşılaştırılabilirliğin ölçüsü erkeklerin toplumsal ve hukuki pozisyonlarıydı. (eleştirisel bir yaklaşım için bkz. U. Gerhard, Gleichheit ohne Angleichung, 1990). Eşitlikçi yaklaşımlar erkekler ve kadınlar arasındaki farkı ekonomik ve sosyal eşitsizlik olarak görürler. Bu yaklaşım erkekle kadın arasındaki farkı farklı kişilik ve özelliklere bağlı bir sorun olarak değerlendirmez. Farklılığı esas alan yaklaşımların temel eleştirisi de bu noktadadır. Farklılığı esas alan yaklaşımlar eşitlikçi yaklaşımların geleneksel eşitlik politikasında

dişinin ataerkil değersizliğine sahip çıktığı eleştirisini yapmaktadır. Farklılık yaklaşımı kadınlar ve erkekler arasında cinsiyet farklılığından ve bir özel dışı kültürünün varlığından hareket eder. Bu fark kadının toplumsal değersiz kılınmasıyla toplumsal eşitsizliğe götürmektedir. Cinsiyetler arasındaki fark, kadınların ezilmeleşliğine son vermek ve kadınları dünyanın bir dışı ölçüsü yapmak için kadın perspektifinden düşünölmelidir (Caverero 1990, s. 95). Farklılık yaklaşımı kadınların özelliklerini ve kadınların farklılığının kabul edilmesini ve değerinin artırılmasını talep eder. Kadınların özellikleri kadınların farklı işleme tabi olmasıyla güvence altına alınmalıdır. Farklılık yaklaşımı taraftarları sıkça hukukun feminist politikalar için uygun bir araç olmadığı düşünöncesindedir. Bu düşünce hukukun cinsiyetçi bir sistem olması, hukukun yapısı ve süreçlerin sadece erkek perspektiflerini dikkate alması olarak gerekçelendirilmektedir (Elsuni, age. s. 161 vd.)

Hem eşitlikçi hem de farklılık yaklaşımlarının eleştirisinde, her iki yaklaşımda hem toplumsal hem de hukuki olarak ön egemenliğini sürdüren ikili cins ilişkisinde saplanmış kalmış olmaları eleştirisi getirilmektedir. Farklılık teorisinin eleştirisinde farklılık yaklaşımının da hukuk tarafından üstlenilen ve normlara bağlanan erkek ve kadın ikiliğine dayandığı eleştirisi yapılmaktadır. Bunun dışında kadın ve erkek arasındaki farklılığa dayanma özcü bir karaktere sahip olmakta, kadına sabit bir rol vermekte, bu da “kadın” kategorisinin tek taraflı, eksik bir tanımına yol gösteren dışlayıcı bir mekanizmaya götürmektedir (Elsuni, s.162). Fakat ikili cins ilişkisi ve heteroseksüellik bildiğimiz bütün hukuk sistemlerinde norm olarak yer almaktadır, Türkiye açısından Anayasa’da, MK’da , TCK’da ve diğer yasalarda, Almanya açısından Alman Medeni Kanunu BGB’de her hangi bir tanım olmaksızın evlilik, askerlik yükümlülüğü gibi hukuken kök salmış kurumlar cinsiyetlerden birine belirli yükümlülükler getirmektedir. “Cinsiyet”, “kadın” “erkek” gibi kavramlar yasada tanımlanmaksızın istisnalar dışında iki cinsli yaşamın doğal tezahürü olarak hukukta kullanılmaktadır.

3.1. Liberal Feminist Teori

Feminist teorilerle ilgili ayrımlarda genellikle işe hep liberal teoriyle başlanılır (Liberal teoriyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi

için bkz. Güriz 1997, s. 60-62; Akbaş 2012, s. 185; Yüksel 2003, s. 65 vd.; Bal 2014, s. 229; Çağlar HFSA 4, s. 85; Şahin 2006, s.8). Bunun iki nedeni olduğu söylenir, birincisi liberal feminizmin en eski feminist teori olması, hem de diğer teorilerin liberal feminizmle mücadele ederek ortaya çıkmaları, konsept oluşturmalarıdır. Liberal feminizm Fransız Devriminden hemen sonra insanların eşitliğini, insan hakları çerçevesinde kadın-erkek eşitliğini, kadınların da erkekler gibi, erkekler kadar hak sahibi olmalarını savunarak ortaya çıkmıştı. Dönemin önemli düşünürleri olarak İngiliz Mary Wollstonecraft Kadınların Savunusu “A Vindication of the Rights of Women” isimli eseriyle (almanca çevirisi Eine Verteidigung der Rechte der Frau mit kritischen Bemerkungen über politische Gegenstände, 1809) Jean- Jacques Rousseau’nun kadınları kamusal hayattan çekilmesini anlayışının (Emil oder über die Erziehung, 1971, Emil ya da Eğitim Üzerine) eleştirisini yapar. John Stuart Mill ve Harriet Taylor-Mill XIX. yüzyıl düşünürleri içinde cinsiyetler arasında eşitlikçi liberal fikirleri ile dikkati çekmekteydiler. Bu dönemin talepleri olarak yasa önünde eşitlik, kadınların kamu hizmetlerine girmesi, kamusal alanın kadınlara açılması, kız ve erkek çocuklara eşit eğitim hakkı gibi talepleri görmekteyiz. J.S. Mill kadınların ananevi bağımlılıklarını erkeklerin çoğunluğunun kendileriyle eşit kadınlarla bir arada yaşama düşünöncesine henüz alışamamaları, erkeklerin onları evde tutma isteğinden kaynaklanması olarak açıklamaktadır (Çağlar, HFSA 4, s. 86). Berktaş’a göre liberal feministler “bir yandan liberal teorisinin güçlü ve değerli yanlarına sahip çıktıklarını”, “öte yandan liberalizmin bütün bireylerin toplumda aynı derecede eşit olduğunu savunan dolayısıyla somut toplumsal, ekonomik, cinsel eşitsizliklerin üzerinin örtülmesine hizmet eden eşitsizlikçi karakterini açığa çıkarmaya çalıştılar. Liberal feminizmin esas hedefi, kadınların kamusal alana girmesini önleyen ve onları eve hapseden yasaları ve uygulamaları ortadan kaldırmak oldu”(Berktaş 2006, s. 22).

3.2. Kültürel Feminizm

Liberal feminizmin rasyonalist, normatif düzenlemeleri temel alan anlayışından farklı olarak, kültürel feministler kadın- erkek eşitliğini toplumsal, kültürel dönüşümlere bağlarlar (Akbaş 2012, s. 186; Bal 2014, s. 230; Yüksel 2003,

s. 87; Çağlar, HFSA 4, s. 89; HFSA 7, s. 79). Kültürel feminizm liberal feminizmin tersine kadınlar ve erkekler arasındaki benzerliklere vurgu yapmaktan daha ziyade kadınların biyolojik, psikolojik, kültürel özelliklerine, farklılıklara vurgu yapar. Kültürel feministlere göre kadının bağımlı olduğu ataerkil yapının ortadan kalkması erkek toplumunun ideolojik ve kültürel değişimine bağlıdır. Bu değişim ise kadın tecrübelerinin değerlendirilmesiyle mümkündür (Yüksel 2006, s. 88). Erkeklerden farklı oluşan kadın kavrayışı kadın epistemolojisini yaratır, bu da kadınlar ve erkekler için farklı etik konseptlerin doğuşuna neden olur. Kadınlar için bakım-özen etiği (care ethics) söz konusuysen erkekler için adalet dayalı etiği (ethics of justice) söz konusu olmaktadır. Bakım-özen etiğinde haklardan ziyade sorumluluk, çevre ilişkilerine, insanlarla ilişkide sorumluluk, ihtiyaçları giderme öne çıkarken, erkeklerin adalet dayalı etiğinde haklarına sahip çıkma ve onun için mücadele öncelik taşımaktadır. Bu özellikleri kültürler arası iletişim disiplinde de görmek mümkündür. Kültürlerarası iletişimde iletişim yeteği dışı bir yetenek, özellik olarak görülürken ve bakım etiği ile örtüşürken haklarına sahip çıkma ve dediğini yaptırma, öne çıkma, kendini gösterme, başarı özelliği tipik bir maskulin, eril özellik olarak değerlendirilir (Podsiadlowski 2004, 12).

Kültürel feminizmin önemli temsilcileri olarak Carol Gilligan, Nancy Chodorow, Robin West'i anmak gerekir.

Harvard Üniversitesinde "Gender Studies" profesörlüğü yapan Carol Gilligan'ın teorisi en iyi şekilde "In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development, Cambridge/Mass. 1982" (almanca die andere Stimme: Lebenskonflikte und Moral der Frau, München/ Zürich 1984) adlı eserinde anlaşılmaktadır. Bu teoriye göre etiğin bir dişi formu mevcuttur, bu bakım-özen etiği (care ethics) olarak adlandırılır. Bu etik anlayış erkeklerin adalet etiğini (ethics of justice) karşıtıdır. Yukarıda da açıklanan bu tez Gilligan'ın feminist teoriye katkısıdır. Bu katkıyı bir grup feminist, etikte cinsiyetler arasındaki farklılığın keşfi olarak olumlu bulurken, diğer bir grup özçülüğün (essansiyalizmin) bir türü olarak negatif bulmaktadır (Ottmann 2012, s. 168). Gilligan bakım etiği teorisini hocası Laurence Kohlberg'in gelişim psikolojisi teorisinin karşıtı olarak ortaya koyar. Kohlberg 1982 tarihli ahlaki gelişiminin

felsefesi (The Philosophy of Moral Development, San Francisco, 1981) çalışmasında ahlaki karar verme yeteneğini altı gelişme aşamasına ayırarak ele alır. Bu altı aşama üçlü bir ayrıma, pre konvensiyonel, konvensiyonel, post konvensiyonel dönem ayrıma tabi tutulur. Bu yolla otoriter erken dönemden, prensiplerin yön verdiği evrensel bir ahlaka doğru ulaşılmaktadır. Pre konvensiyonel dönem olan 1. aşamada otoritelere karşı itaat edilir ve cezadan korkulduğu için kurallara uyulur. 2. aşamada insanın kendi çıkarları ve karşılıklı rol oynar. 3. aşamaya tekabül eden konvensiyonel dönemde çocuklarla, ebeveynle ve akrabalarla ilgilenme yer alır. 4. aşamada yükümlülükler toplumsal düzene kadar genişler. Artık ahlak "herkes böyle yaparsa halimiz ne olur?" genellemesi olarak anlaşılır. Postkonvensiyonel dönem prensiplerin yönlendirdiği ahlaka tekabül etmektedir. Burada iki aşama arasında ayırım yapılır: sözleşme düşüncesi, faydalılık düşüncesi (5. aşama) ve bireyin onurunu, insan haklarına saygıyı içeren evrensel prensiplerin ahlakı (6. aşama) (Ottmann 2012, s. 168). Gilligan'ın eleştirisi bu gelişim aşamalarının cinsiyetçi okumasına karşıdır. Böyle bir okuma, kadınların bu aşamalardan birinde takılıp kaldığını, mesela bakım etiğine tekabül eden 3. aşamadan ileri gidemelerini iddia etme halinde söz konusu olacaktır. Gilligan kadınlara bakım etiğini attığında, uygun gördüğünde bu sanki kadınların evrensel ilkelere bağlı bir ahlakın bir yüksek seviyesine hiçbir zaman ulaşamayacakları olarak yorumlanır. Böyle bir yorumlama kadınları ikinci sınıf ahlaki sujerler haline getirir. Bu kadınları soyutlamayı ve evrenselleştirmeyi reddeden, her zaman somut olarak başkalarını ve somut bağlamı gözönünde tutan, ama insanlığı ve adaletini göz önünde tutmayan sujerler haline getirir (Ottmann 2012, s.169). Gilligan Kohlberg'in konseptine alternatif bir konsept geliştirir (Gilligan, 1984, 94 vd.). Bu konseptin ilk aşaması "kendisiyle ilgilenen, naif egoist" bir perspektiftir. İkinci aşama normların ve kurumların ortaklaşa şeyler olarak algılandığı kişilerin birbiriyle bağlılığına tekabül eder. 3. aşama ortak normların gönüllü üstlenilmesi ve sömürünün ve haksızlığın genel olarak mahkumiyeti olarak tespit edilir. Gilligan'a göre çocuklarla ve zayıf, kötü durumdakilerle ilgilenme bu aşamayla bağlantılıdır. Bu konu 4. aşamada sorgulanmaktadır. Bu tür bir ilgi, insanın

kendi haklı çıkarlarının zedelendiği bir kendini kurban etmeye götürebilir. 5. aşamada bu tehlikeye karşılık başkalarına karşı ilgi kişinin kendi meşru talepleri, istekleriyle, çıkarlarıyla dengelenmektedir. Gilligan Kohlberg'in tartıştığı Heinz'ın ikilemi olarak adlandırılan ahlaki problemi ele alır. Bu problem farklı cinsiyetlerin ahlaki bir probleme yaklaşımları konusunda bir örnek teşkil eder. Problem şudur: Heinz'ın karısı hastadır, Heinz'ın parasını ödeyemeyeceği bir ilaca ihtiyaç duyar. Eczacı ilacı ucuza satmaz. Heinz eczaneye gizlice girerek, ilacı çalmalı mıdır? 11 yaşındaki bir erkek çocuğun cevabı, "yaşam mülkiyetten önemlidir, Heinz eczaneye girmeyi denemelidir" şeklindedir. Bu cevap hakların hiyerarşik sıralanmasından bir çıkarım olarak görülür. Hakların hiyerarşisi mantıki olarak temellendirilmiştir. 11 yaşındaki bir kız çocuğu farklı bir cevap vermektedir. Bu cevaba göre sorunun çözümü için hırsızlıktan başka da çözümler olmalıdır, mesela parayı ödünç alma gibi. Heinz yakalandığında, hapse girecektir, karısı daha da hastalanacaktır, Heinz karısına hiç bir şekilde yardım edemeyecektir. Kız çocuğu daha geniş bir dönemi kapsayacak, bundan sonra ne olacak şeklinde düşünmektedir. Kız çocuğu erkek çocuktan farklı olarak soyut hukuki kategoriler ve bunların hiyerarşisi içinde düşünmüyor, kişileri dikkate alarak düşüncesini oluşturuyor (Ottmann 2012, s.169). Gilligan'a göre kadınların ahlaki yargı gücü erkeklerde olduğundan çok daha fazla insanlara bağlılıkla ilgilidir. Kadınların ahlaki yargısı bağlamla ilgili ve somuttur. Bu da erkek ve kız çocukların farklı psikolojik gelişmesiyle ilgilidir. Burada Gilligan A.B.D'de derin yankılar yapan Nancy Chodorow'un 1978 tarihli anneliğin yeniden üretimi (The Reproduction of Motherhood) başlıklı çalışmasındaki tezlere dayanmaktadır (Gilligan 1984, s. 15 vd.). Chodorow'a göre anne bir çocuğun kendi gelişimi içerisinde, kendini uzaklaştırdığı, sınırladığı ilk objedir. Bu gelişme farklı cinslerde tezahür etmektedir. Anneler kızlarını kendileriyle özdeşleşmeye çağırırken, oğullarını anneden uzaklaştırmaya, özerk ve kendini uzak tutan bir ben oluşturmaya teşvik etmektedir. Bu eğilim yetişkinlik aşamasında dahi kendini gösterir. Kadınlar ilişki kurmaya yönelirken, buna önem verirken, erkekler mesafeli olmak isterler ve otonom davranmaya çalışırlar. Gilligan ilişki ve

bağlam konusunda kadınların özgül dışı yönlendirmelerini soyut ahlaki görüşlerin eril modellerini ölçü olarak ölçmeye, değerlendirmeye karşı çıkmaktadır. Kadınlar kendi ahlaki perspektiflerini kullandıklarında, ahlaki olarak zayıf varlıklar olmamaktadır. Gilligan'a göre her iki ahlaki perspektif hem soyut adalet ve somut şefkatin haklılık sebebi vardır, ama her iki perspektif de kendine göre tehlikelerle doludur. Şefkat kendini unutma ve kendini kurban etmeye götürebilir, adalet konsepti de soyutlama tehlikesine ve bağlamdan kopmaya götürebilir (Ottmann 2012, s. 170)

Gilligan'ın eserleri arasında Alfred A. Knof ile birlikte yazdıkları *The Birth of Pleasure* (almanca *die Wiedererdeckung der Lust*, 2003) ve David A.J. Richards ile yazdıkları *The Deepening of Darkness, Patriarchy, Resistance and Democracy's Future* önem taşır.

3.3. Catharina A. Mackinnon'un Güç Teorisi

Catharina A. Mackinnon'un radikal feminist olarak adlandırılan grubun en tanınmış, ve görüşlerini en iyi şekilde konseptleştiren feminist teorisyen olmasından dolayı onun görüşlerini ele almak özel bir önem taşımaktadır (Görüşlerinin kısa bir özeti için bkz. Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, s. 4-16).

Bu post-marksist feminist düşünür kadınların dezavantajlı pozisyonları bağlamında hukuku güç teorisi perspektifinden incelemektedir. Yaptığı analizde Mackinnon eşitlik ve farklılık yaklaşımlarını bir kenara bırakarak, egemenlik ve güç ilişkisinin varlığına ve etkisine yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşımda temel konu, kadınların cinsellikte tabi kılınan, emir altına alınan cinsiyet olmasıdır. Cinsellik gücün bir şekli olarak ortaya çıkmakta, bu şekil cinsiyet kimliğinin sosyal boyutunda vucut bulmaktadır. Cinsel kimlik heteroseksüelliğin sosyal talepleriyle şekillenmekte, heteroseksüellik eril cinsel egemenliği ve dışı cinsel tabi kılınma yapısını oluşturmada ve bunu kurumlaştırmaktadır (Elsuni, age, s. 162 vd. ; MacKinnon 1989, s. 102; 1991, s. 126-154). Cinsiyetler arasındaki fark ve bu farka her bir toplum tarafından tanınan anlam ile cinsiyetler arasındaki hiyerarşinin belirlenmesi ve etkilenmesi önem taşımaktadır. Farklar buna göre eşitsizliğin mazereti, farklılığın suni ürünü ve sonucudur (Mackinnon 1991, s. 218). Bu düşüncelerin devamı olarak

MacKinnon “dominance approach” denilen bir tahakküm yaklaşımını geliştirmiştir (Çağlar, HFSA 7, s. 82). Bu yaklaşımla normatif eşitlik kavramları ile eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. MacKinnon eşitliği bir hiyerarşik sorun olarak görür ve bir eşitlik hakkı yorumu yapmaktadır. Bu yorum hiyerarşiyi hedef almakta, farklılıkları hedef almamaktadır. Hiyerarşinin anlaşılmasıyla, kavranmasıyla, hukukun her zaman belirli bir perspektifi temel aldığı, bu perspektifle hukukun yaratıldığı, bu perspektifin hukuku yaratan kişilerin perspektifi olduğu ortaya çıkar. Gerçekliğe uyması gereken hukuk kategorileri bulmak yerine, gerçeklik eleştirisel bir yaklaşıma tabi tutulmalıdır (Elsuni 2009, s. 164). Buradan üstünlük kurma yasağına varmaktayız.

MacKinnon’a göre hukuk bilimi ve hukuk uygulaması (jurisprudence) yaşam ve hukuk arasındaki ilişkinin bir teorisi. Yaşamda “kadın” ve “erkek” büyük ölçüde var oluşumuzun bir özelliği olarak anlaşılır, algılamamızın inşası, kültürel müdahale veya dayatılmış bir kimlik olarak anlaşılır. Diğer bir ifadeyle cinsiyet ontoloji olarak yaşanır, fakat epistemoloji olarak yaşanmaz. Hukuk bu perspektiflerin var oluşumuzu etkilemesi sürecine aktif olarak katılır (MacKinnon Towards a Feminist Theory of State’e atfen Baer 2011, s. 147).

3.4. Anti essensiyalist (özcülüğe karşı) eleştiriler

Erkekler ve kadınlar arasındaki farkların biyolojik olarak doğal görünmelerine rağmen, bu farkların aslında farklılığın biyolojik zorunluluktan gelmediği, bunun yerine toplumsal oluşum olduğu düşüncesi geniş yankı uyandırmaktadır. Feminist hukuk teorileri içinde yeni yaklaşımlar hukukun farklılıkları, ilişkileri ve hiyerarşiyi yeniden ürettiği ve böylece sosyal bir süreç içinde oluştuğunu, hukukun kuruculuğunu yaptığı, aynı şekilde cinsiyetin belirleyici faktör olarak hukukun kurucusu olduğu görüşü yaygınlaşmaktadır. Bu teoriler arasında ortak nokta, hukukla cinsiyet kurgusu ve hakim cinsiyet anlayışlarıyla hukukun kuruluşunun etkilenmesi sıkça cinsiyetlerin toplumsal eşitsizliğinin güçlenmesi ve heteroseksüel iki cinsiyet üzerine kurulu toplumsal düzenin kökleşmesi anlamına gelmektedir.

3.5. Postmodern feminist teori

Postmodern teoriler içinde Mary Joe Frug ve Drucilla Cornell’ı anmak gerekmektedir.

Hukuk teorisinde post modern yaklaşımlar dilin, anlamın ve dil ve anlam ile ortaya çıkan gerçekliğin çoğulcu bir nitelik taşıdığını ileri sürer. Postmodernizmin temel tezlerinden biri birden fazla gerçekliğin bulunmasıdır. Postmodernistler bir çok kategorinin örnek olarak “güç” “cinsiyet” ve “kadınlar” gibi kategorilerin diskursla oluştuğu, bu diskursun da bu kategorilere ihtiyaç duyulmasına, betimlenmesine ve sorgulanmasına göre sürdürüldüğü iddiasındadır. Cinsiyetler arasındaki postmodern araştırmalarda cinsiyet, ve böylece kadınlar, erkekler gibi kategorilerin “bir heteroseksüel iki cinsiyetliliğin yapısı” ile ortaya çıktığı iddiası ileri sürülmektedir. Cinsiyet nedeniyle baskının, cinsiyetlerin toplumsal ikileşmesiyle bağlantısı olduğu söylenmektedir (Elsuni 2009, s. 168). Sonuç itibarıyla postmodern yaklaşımlar cinsiyetler arasındaki hiyerarşiyeye karşı mücadeleyi red ederler, çünkü bu hiyerarşinin kadın kategorisi üzerine kurulduğu düşünülür, fakat “kadın kategorisi” diye sabit bir şey yoktur. Anlamlar sürekli değiştiği için yeni stratejiler bulabilmek amacıyla, dil aracılığıyla cinsiyetin sürekli yeni yorumları ortaya konmalıdır. Bu anlamda hukukun yeni okunması bile postmodern feminist politik olabilir. Bu tür bir stratejiyi Mary Joe Frug izlemektedir (Frug 1992, s. 131; Frug’un görüşleri için ayrıntılı olarak bkz. Çağlar, HFSA 4, s. 97 vd.). Hukukun cinsel kimliğin ve cinsel farklılığın üretiminde hukukun rolünün analizinde Frug, özcü yaklaşımlara köklü eleştiriler yöneltmekte, bu özcü yaklaşımlar belirli cinsel farklılıkları hukukun sorumluluğu dışına çıkartmaktadır. Bunu yaparken belirli farklılıkları “doğal” farklılıklar olarak göstermektedir. Frug’a göre bu doğal farklılıklar bize hukuk normlarının kadın vücuduna belirli kodlarla belirli anlamlar yüklediğini göstermektedir. Bu anlamlar hukuki söylemde cinsiyetler arasındaki farklılığın “doğallığına dayanılarak” açıklanmış ve akla uygun hale getirilmiştir. Hukuk kuralları ve hukuki söylemin kadın vücuduyla ilgisi üç kategoride betimlenmektedir. Frug’a göre a) hukuk kuralları bazen kadın vücudunu terörize etmektedir. Bu kurallar kadın vücudunun şiddete maruz kalması karşısında fiziksel saldırılara, istismarlara karşı

yeteri kadar koruma sağlamamaktadır. Öte yandan bu kurallar kadını kaçışa cesaretlendirmektedir. b) Mothering, hukuk kuralları kadını çocuk sahibi olmaya teşvik etmektedir, çocuk sahibi olma, çocukların sorumluluğunu almak ödüllendirilmekte, aksi kürtaj gibi konularda sınırlamalar getirilmesiyle, mesleki engeller çıkartılarak anneliğe zorlanmakta, aile hukuku kurallarıyla anneleri babalara göre tercihli bir pozisyona kavuşturmaktadır. c) Kadın vücudunun cinselleştirilmesi; bu da bazı normlarla gerçekleşmektedir. Bu normların bazıları belirli cinsel davranışları, örneğin fahişelik veya homoseksüellik gibi yasaklamakta ve cezalandırmaktadır. Öte yandan reklam, pornografi ve eğlence endüstrisi gibi kurumlarla kadın vücudu erotikleştirilmekte, bu meşrulaştırılmakta ve desteklenmektedir (Frug 1992, s. 129-130; Şahin, s. 23). Aynı şekilde cinsel taciz veya ırza geçmeye ilişkin normların uygulanmasıyla seksüelleştirme gerçekleştirmektedir. Bu tür normlar aslında kadınları korumak iddiasıyla konmasına rağmen, uygulamada, örneğin ceza soruşturmalarında kadınlara cinsel yaşamlarıyla ilgili öyle sorular sorulmaktadır ki, kadınlar sorguda, mahkemede öyle zor duruma düşürülmektedir ki bu normlar hiç bir işe yaramamaktadır. Böylece hukuki söylem içerisinde güçlenen, kadın vücuduna verilen anlam, sesini çıkarmamasını -saldırıya uğrasa da-, tabi olmasını kadına öğretmektedir. Kadın vücudu böylece annelik yapısına sahiptir, kadın vücudu hayranlık uyandıracak özelliktedir, ama ırzına da geçilebilir, kadın vücudu hem sevişmeyi hem de ırzına geçilmesini ister (Elsuni, s. 169) anlayışı toplumda hakim kılınmıştır (Postmodern feminist teoriye eleştirisel bir yaklaşım için bkz. Arat 2006, s.42-43).

Drucialla Cornell mevcut hukukun analizini yapmak yerine bir adım daha atarak, postmodern bilgiyi bir pozitivist feminist hukuk konseptine uyarlamaya çalışmaktadır. Cornell böyle bir hukuk konseptine siyasi, ekonomik ve hukuki eşitliğe ulaşmak için ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Cornell'e göre cinsel kimliklerin katı yapısallıkları ve buna ilişkin heteroseksüelliğin kategorileşmesine son vermek gerekir. Cornell'in psikoanalitik yaklaşımı sonuç itibarıyla Derrida'nın cinsiyet kimliklerinin biyolojik olarak zorunlu veya toplumsal olarak yapılmış olduğuna bakılmaksızın yapı bozumculuğuna katılmaktadır (Cornell 1992, s. 280-296).

Cornell tezlerinde Derrida, Lacan ve Kristeva'nın yapıtlarından yararlanmaktadır (Çağlar, HFSA 4, s. 97).

3.6. Critical Race Feminism

Critical race feminism akımı içerisinde dikkate çeken düşünürler Kimberle Crenshaw ve Angela Harris'dir. Bu akım genelleştirilmiş perspektiflerin tek taraflılığını ve yetersizliğini, dolayısıyla özcü tanımları ve anlamlandırmaları eleştirmektedir. Bu akım heteroseksüel, beyaz orta sınıf kadınlarının bakış açısını ve diğer tecrübelerin, deneylerin belirlediği etkileri göz önüne tutmamayı eleştirmektedir. Bu akım genellemelere ve özcülüğe karşı eleştirileriyle postmodernizmin yanında yer almaktadır. Bu akım hukuku ırkçı olarak analiz eder, bu görüşe göre hukuk sadece bazen ırkçı olarak uygulanmaz, hukuk her zaman ırkçı perspektifleri içinde saklar, hukuk sadece "eril" değil, aynı zamanda "hristiyan", "avrupalı" ve "beyaz"dır. Bu görüşe Kimberle Crenshaw, Mari Matsuda, Richard Delgado ve Jean Stefancic critical race theory konseptlerinden, Anthony Angie, Upendra Baxi, Fareda Banda, Tayyap Mahmud post kolonyal konseptlerden varmaktadır (Baer 2011, s. 148-149).

Crenshaw konseptini kimlik politikalarına yaptığı eleştirilerle geliştirmiştir. Crenshaw'ın yaklaşımı "intersectionality" "women of color" karşı uygulanan şiddeti eleştirmektedir. Crenshaw kimlik politikalarının kimlik grupları içerisinde farklılıkları dikkate almadığını ileri sürer ve farklılıklara kayıtsızlık sorununa dikkat çeker, çünkü kadınların yaşadıkları şiddet kimliklerin farklı dimensiyonlarınca şekillenmektedir, "cinsiyetin" yanında kimlik kategorisi olarak ırk, sınıf yaşanan şiddeti biçimlendirmektedir (Crenshaw 1989, s. 139-167; Elsuni 2009, s. 173).

Harris de siyasi hareketlerde ve hem feminist teorilerde, hem de feminist hukuk teorisinde özcü eğilimleri eleştirmektedir (Harris 1990, s. 581-616). Harris post essentialist feminizmi savunduğunu ileri sürerek ve farklılıkların, böylece kimliklerin ilişkisel olduğunu, özcü olmadığı sonucuna varır.

4. Dil ve Eril Hukuk

Feminist hukuk bilimcileri hukuk dilinin büyük ölçüde eril bir dil olduğunu, dilin çok sayıda ön kabulü, ön anlayışı ve

ön yargıları ilettiğini ve koruduğunu ileri sürer. Feministler dilin dünyayı bölerek erkeklerin dünyasını yönetenlerin, karar verici mekanizmaların başındakilerin, yüksek memurların, iş bitiricilerin ve büyük mülkiyet sahiplerinin dünyası, kadınların da dünyasının aile ve ocak, mutfak olduğunu iddia ederler. Dişi ve eril artikellerin kullanıldığı almanca, fransızca gibi dillerde bu ayırım daha da göze çarpmaktadır (krş. Sackofsky 2001, s. 417).

5. Feminist Hukuk Bilimi ve Metod Sorunu

Feminist hukuk bilimi hukukun analizini kadının bakış açısından cinsiyetin önemi bakımından yapar. Feminist hukuk biliminin amacı eril iktidarın sürdürülmesinin hukuki araçlarının sergilenmesi ve ortadan kaldırılmasıdır, fakat feminist hukuk bilimi bu amacı gerçekleştirme süreci içerisinde mevcut hukuk içerisinde önemli bir görev olarak uygun çözümlerin gerekçelendirilmesini, temellendirilmesini görür (Greif/Schobesberger, 2003, 93). Bu bağlamda toplumsal gerçeklikler ve mer'î hukuk gözden uzak tutulamaz, fakat bu yapılırken hukukun yeni yorum imkânlarının araştırılması ve gerçeğin bulunmasında farklı perspektiflerin ortaya konması ile mevcut hukuk çerçevesinin aşılması da gerekir. Feminist hukuk klasik yorum yöntemleri olan lafzi yorum, sistematik yorum, tarihi yorum, amaçsal yorum gibi yöntemleri kullanır, fakat bunların tek başına yetersiz kalabileceğini vurgular. Bu bakımdan feminist hukuk biliminde metod çoğulculuğundan bahsedilir (Greif/ Schobesberger 2003, s. 125; Feminist Metodoloji için ayrıntılı olarak bkz. Şahin 2006, s. 70).

6. Sonuç

Feminist hukuk teorisinin özelliklerine kısaca baktığımızda şu tespitleri yapmamız mümkün görülmektedir: Feminist hukuk teorisinin kaynağı A.B.D'dir (Röhl 2009, s. 5). Feminist hukuk teorisi hukuku dıştan (extern) bir bakış açısı ile ele alır ve özetle modern toplumun hukukunun tamamen patriyarkal olduğu ve "erkekliğini" şekilciliği ve rasyonelliği diğer değerlere üstün kılarak hukuk bilimi ve uygulamasında (jurisprudence) kendini gösterdiğini ifade eder. Hukuk bilimi ve uygulaması kamusal ve özel hukuk ve alan ayırımı ile eril tahakkümünü ailede sürdürür. Parlamentoda ve yargıda erkek milletvekillerinin ve

yargıçların kadınlara oranla kat kat fazla sayıda olması da hukukta erkek egemenliğin devamında önemli bir rol oynamaktadır.

Feminist hukuk disiplinler arası bir nitelik taşır, feministlerin eleştirdiği kamu hukuku, özel hukuk ayrımı yerine (Almanya açısından kamu hukuku, ceza hukuku, özel hukuk ayrımı) feminist hukukta yapılmaz, feminist hukukçuların sorgulamaları aynı anda bir çok hukuk alanını ilgilendirmektedir. Feminist hukuk bilimcileri geleneksel ayırımı terkedip kadınların yaşam ilişkilerine yönelmektedir (Lembke 2005, s. 237 ve dipnot 3'de anılan yazarlar).

Feminizmin ve feminist hukuk teorisinin iki ana akımı eşitlik ve farklılığı esas alan iki akımın dilemması hiç çözülmeyecek gibi görünmektedir. Farklılığı esas olan akım, eşitliği reddederek, sonuç itibarıyla mevcut eşitsizliklerin sürmesini sağlamaya yol açmaktadır. Eşitliği savunanlar da sonuçta kadınları erkeklere benzetmeye çalışmaktadır. Eşitlik kadınların erkek olmaları veya onlara benzemeleri anlamına gelmemelidir. Burada anglo-amerikan dünyasındaki şiarı "equality versus sameness" hatırlatmak gerekir.

Bu iki ana akım dışında ortaya çıkan Judith Butler'in tanınmış bir temsilcisi olduğu yeni dalga feminizm dikkat uyandırmaktadır. Butler "Gender Trouble" isimli çalışmasıyla yankı yaratmıştır. L. Altusser , J. Austin ve M. Foucault'nun etkisinde kaldığı söylenebilir. Butler ile feminizm büyük bir ihtimalle en son aşamasına ulaşmıştır (Ottmann 2012, s. 155). Bu nedenle sonuç bölümünde onun fikirlerine kısaca yer vermekte fayda var. Butler büyük bir olasılıkla son yıllarda cinsiyetler tartışmasında kendisine en fazla atıf yapılan yazardır. Butler'in uslubu 1998'de Amerika'da "Philosophy and Literature" dergisinin Bad Writing Competition'da kendisine ödül verecek bir yoğunlukta anlaşılmaz olmasına rağmen, Butler'e bu kadar gönderme yapılması şaşırtıcıdır (Ottmann 2012, s. 171). Butler üç kavram üzerinden düşüncelerini ifade etmektedir, bunlar "sex", "gender" ve "desire" kavramlarıdır. Buttler bu kavramlar arasındaki geleneksel olarak kabul edilen ilişkiyi reddeder (Ottmann, agy.). Butler diğerleri gibi "sex" ve "gender" ayrımı yaparak, "sex"i biyolojik cinsiyet, "gender"i toplumsal cinsiyet

olarak ayrıma tabi tutmaktadır (Judith Butler, Die Macht de Geschlechternormen, s. 9 vd.; Das Unbehagen der Geschlechter, s.23 vd). Buttler sadece gender kavramın değil her iki kavramı da tasarım (Konstruktion) olarak görür. Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyete belirli sıfatlar, özellikler yüklenerek kurgulanmaktadır. Butler bunun yap çözümünü (dekonstrüksiyon) talep etmekte, belirli özelliklerin tipik eril veya dişil olarak tanımlanması, kategorize edilmesine bir son verilmesini istemektedir. Butler heteroseksüel matriksin temel düzenleyici ilke olmasını da eleştirmektedir (Lembke 2005, s. 239). Butler Adrienne Rich'den üstlendiği "zorunlu heteroseksüelliği" yerine "farklılıklar alanı" kavramını koymaktadır. Butler tuhaf da karşılansa da kendisini "feminist" olarak adlandırmamaktadır. (Ottmann, 2012,171). Butler son tahlilde ne belirli tipik özelliği olan kadını ne de herhangi bir kadını, veya kadınları varsaymamaktadır, kadın varlığını yok saymaktadır. Bu satırların yazıldığı günlerde (15 Eylül 2012) Butler'e siyasi polemikleri (İsrail- Filistin çatışması) nedeniyle Frankfurt'da Adorno ödülü verilmesi sırasında yapılan ağır eleştiriler Avrupa düşünce gündemini oluşturmaktaydı (Die Zeit, 13 Eylül 2012, No: 38, s. 45).

Feminizm ve feminist hukuk bilimcileri ne başardı sorusuna gelince, kanaatimizce şüphesiz çok şey demek mümkün. 1789'dan bu yana kadın hareketinin kadınların ataerkil sistemin törpülenmesinde bir çok mevzi kazandığını görüyoruz. Bir kaç istisna dışında seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetlerine girme, aile hukukunda, iş ve sosyal güvenlik hukukunda önemli iyileştirmeler görülmektedir. Feminist hareketin amaçlarından bilinç yükseltme de başarılı olmuştur. Bilinç yükseltme ataerkil toplumda var olan yanlışlıkların, sakatlıkların tartışılması ve çözümlenmesi süreci anlamına gelir (Yüksel 2003, s. 38). Feminist hukukçular ataerkil ilişkileri hukuk planında teşhir ederek, toplumun bilgilendirilmesini, hassaslaşmasını sağlamaktadır.

Feminist hukukçuların da katkısı olan farklı iki ülkede iki yasa ile erkek toplumunda da kadınların durumunun düzeltilebileceğini göstermek istiyoruz. Federal Almanya'da 1997 yılındaki ceza yasası değişikliğine kadar evlilik içinde ırza geçme, ırza geçme suçu olarak cezalandırılmamaktaydı, bu eylem sadece tehdit suçunu

oluşturuyordu, yasa değişikliğiyle artık koca karısının ırzına geçtiğinde, bir diğer erkek gibi cezalandırılmaktadır, Türkiye'de yeni TCK ile bu konu kadınların lehine düzenlenmiştir. Aile içi şiddet ile ilgili yasa Almanya'da 2001 yılında yürürlüğe girmiş, yasaya göre şiddet uygulayan partner ortak konutu konutun maliki olmasına rağmen dahi terketmek zorunda kalmaktadır. Aynı uygulama Türkiye'de de yasal olarak hukuken mümkündür.

Feminizmin ataerkil toplum düzenini tamamen çözme iddiasını bir ütopya olarak görüyoruz, ama feminist hukukçuların hukuk biliminden beklentilerini de olumlu görüyoruz, yani hukuk bilimi objektif, nötr, evrensel olmak istiyorsa, 18. yüzyılda oluşan cinsiyetler arası ilişkide imtiyazlı cinsiyet ve aydınlanmanın "eril" hukuk sujesinden hukuk bilimi vazgeçmeli ve farklı sujeleri ortaya çıkarmalıdır (Lembke, 2005, 241). Bu durum gerçekten de kadın, erkek, veya bu kategorilerde görmediğimiz başka bir suje için, herkes için olumludur.

Kaynakça

- Akbaş, Kasım, Hukuk Sosyolojisi, Editör Mehmet Yüksel, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2012.
- Akbaş, Kasım- Şen, İlker Gökhan, Türkiye'de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Eylül, 2013, s. 165-190.
- Arat, Necla, Feminist Hukuk Teorisi, Ankara Barosu Kurultayı, 2006, s. 36-46.
- Baer Susanne, Feministische Ansätze in der Rechtswissenschaft. Zur großen Unbekannten im deutschen rechtswissenschaftlichen Diskurs und ihrer Integration in die juristische Ausbildung, in Rust Ursula (Hrsg.) , Juristinnen an den Hochschulen- Frauenrecht in Lehre und Forschung, 1997.
- Baer, Susanne, Rechtssoziologie, Baden-Baden, 2011.
- Bal, Hüseyin, Hukuk Sosyolojisi Ankara, 2014.
- Becker-Schmidt Regina/ Knapp Gudrun-Axeli, Feministische Theorien zur Einführung, 2000.

- Berktaş, Fatmagül, Kadının İnsan Hakları Hukukunda Yeni Perspektifler, Ankara Barosu Hukuk Kurultayı, 2006, s. 17-26.
- Butler, Judith, Die Macht der Geschlechternormen, Frankfurt, 2009.
- Butler, Judith, Das Unbehagen der Geschlechter, Frankfurt, 1991.
- Çağlar Fatma İrem, Feminist Hukuk Teorisine Kısa Bir Giriş, HFSA 4, İstanbul, s. 82-104.
- Çağlar Fatma İrem, Feminist Perspektiften İnsan Hakları, HFSA 7, 2003 İstanbul, s. 73-98.
- Caverero Adriano, Die Perspektive der Geschlechterdifferenz, in: Ute Gerhard / Mechthild Jansen / Andrea Maihofer / Pia Schmid/ Irmgard Schultz/ (Hrsg.), Differenz und Gleichheit, Menschenrechte haben (k) ein Geschlecht, Frankfurt 1990, s. 95-111.
- Cornell Drucilla, Gender, Sex and Equivalent Rights, in: Judith Butler / Joan W. Scott (Edit.) Feminist Theorize the Political, London, New York 1992, s. 280- 296.
- Crenshaw, Kimberle, Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-Discrimination Doctrine , Feminist Theory and Antiracist Politics in: Feminist Theory and Antiracist Politics, University of Chicago Legal Forum, 1989, s. 139-167.
- Elsuni Sarah, Feministische Rechtstheorie in : Neue Theorien des Rechts (Hrsg. Buckel S./ Christensen R./ Fischer-Lescano A., 2. Aufl, 2009, s. 157-178.
- Foljanty Lena / Lembke Ulrike (Hrsg.) Feministische Rechtswissenschaft, 2. Aufl. 2012 Baden- Baden.
- Frug, Mary Joe, Postmodern Legal Feminism, London, New York 1992.
- Gerhard, Ute, Gleichheit ohne Angleichung: Frauen im Recht, München 1990.
- Gilligan, Carol, Die andere Stimme. Lebenskonflikte und Moral der Frau, München/Zürich 1984.
- Göztepe, Ece, Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi: Olympe de Gouges (7 Eylül 1791), çeviri ve önsöz, A.Ü.H.F Dergisi, 1996, cilt 45, s. 185-193.
- Güriz Adnan, Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk, 1997, Ankara.
- Greif Elisabeth/ Schobesberger Eva, Einführung in die Feministische Rechtswissenschaft, 2003 Linz.
- Harris, Angela, Race and Essentialism in Feminist Legal Theory, in: 42 Stanford Law Review (1990), s. 581-616.
- Hilgendorf, Eric, Wertfreiheit in der Jurisprudenz in: Universitas 1998, s. 151-164.
- Hilgendorf, Eric, Missbrauchte Menschenwürde in: Jahrbuch für Ethik und Recht, Bd. 9, Hrsg. S.Byrd, J.Hruschka, J.C. Joerden Berlin 1999, s. 137-159.
- İşıқтаç, Yasemin, HFSA, 15, Kadın Mağduriyeti, Mağdur Olarak Kadının Hukuksal Konumu, 2006, s. 70-80.
- Lembke Ulrike, Stand und Gegenstand feministischer Rechtswissenschaft, Jura Heft 4, 2005, s. 236-241.
- Mackinnon, Catharina A. Feminismus, Marxismus, Methode und der Staat: Ein Theorieprogramm, in: Elisabeth List / Herlinde Studer (Hg.) , Denkverhältnisse: Feminismus und Kritik, Frankfurt 1989, s. 86-132.
- Mackinnon, Catharina A. İnsan Hakları ve Kadın, Ankara Barosu Hukuk Kurultayı, 2006, s. 4-16.
- Ortanca, CANSU; Uluslararası Belgelerde Kadın-Erkek Eşitliğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Suç ve Ceza , Ceza ve Hukuku Dergisi, 2012, s. 151-176.
- Otmann, Henning, Geschichte des politischen Denkens, Band 4/2, 2012, Stuttgart.
- Sacksofsky, Ute, Was ist feministische Wissenschaft, ZPR, 2001, s. 312-417 (türkçe tercümesi için Feminist Hukuk Bilimi Nedir?, çev. Osman Can, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C. V, S.1-4, 2001, s. 719-733.

Şahin Fatma Süzgün, Feminist Hukuk Teorisinde Metodoloji, basılmamış yüksek lisans tezi, 2006, Ankara.

Schröder, Helmut, Olympe de Gouges: Menschen und Bürger, Aachen 1995, s. 101-129.

Ramazanoğlu, Caroline, Feminizm ve Ezilmenin Çelişmeleri, İstanbul, 1998.

Röhl, Klaus F./ Röhl Hans Christian, Allgemeine Rechtslehre, Köln, 2008.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük 1, A-K, genişletilmiş 7. Baskı, 1983, Ankara.

Yüksel Murat, Feminist Hukuk Kuramı ve Feminist Düşünce Teorileri, 2003, İstanbul.

Yüksel Murat, Feminist Hukuk Görüşlerinin Analizi, HFSA, 14, 2006, İstanbul, s.

57-64.